

„mind jobban kezd divatba hozatni Erdélybe a Király-hágón túli képviselőjelölti bécsempészsés”

Magyarországi képviselők Erdélyben a kiegyezés után

Az, hogy a dualizmus korában a kormány erőteljesen befolyásolta a választásokat, már közhelyszámba megy a magyar történetírásban.¹ A kormánybefolyásolás egyik megnyilvánulása erdélyi viszonylatban a magyarországi képviselőjelöltek nagyobb számú megjelenése volt az erdélyi választókeretekben. A kiegyezés után a választási törvényt nem terjesztették ki Erdélyre, itt – elsősorban nemzetiségi okokból – meghagyták az 1848-es erdélyi törvényt. A census Erdélyben magasabb volt, mint a Király-hágó másik oldalán, a választók jelentős része – a Székelyföldön túlnyomó többsége – régi jogon választott.² Ezzel együtt megmaradt a választókerületek óriási aránytalansága, és fennmaradt az erdélyi „rotten borough”-k, a volt taxás helyek kiváltsága, amelyek még a fejedelemség korából diétai képvisellel rendelkeztek. Ezek között voltak olyan teljesen eljelentéktelenedett és csekély népességű helységek, mint Illyefalva alig több mint ezer lakossal (de Csíkszereda lakossága sem érte el ekkor még a másfél ezer főt),³ amelyet később a kormánypárt „jutalomként” osztogatott. Így lett képviselő Illyefalván a későbbiekben Jókai és Mikszáth. Egyelőre azonban ez a folyamat még a kezdeteknél tartott. A választási korrupció elharapózását a kortársak – és részben a történetírás is – Lónyay Menyhért miniszterelnökségéhez kötötte. Felmerül a kérdés: mekkora része volt a fenti folyamat beindításában, illetve felgyorsításában Lónyay patronáspolitikájának? Ezeket a kérdéseket vizsgálom az alábbiakban az 1869. és az 1872. évi választások kapcsán Erdélyben. Mivel a választási korrupció, a különféle csalások igen változatosak voltak, itt most csak a kormánybefolyás egyetlen

1 A választási korrupció teljes tárházát *Gerő András* vette számba: Az elsőpró kisebbség. Népképviselőlet a Monarchia Magyarországn. Bp. 1988. Szabó Dániel felhívta a figyelmet, hogy a belügyminiszternek, azaz a kormánynak csak közvetett befolyása volt a választásokra. *Boros Zsuzsanna-Szabó Dániel*: Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944). Bp. 1999. Erdélyben azonban ekkor csak a két román vidék – Naszód és Fogaras – volt, ahol a megyei apparátusra, vagy legalábbis ennek jelentős részére ne lehetett volna számítani.

2 Az erdélyi választási rendszerről ld. *Szász Zoltán*: Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában (1867–1918).. In: Erdély története. III. 1830-tól napjainkig. Főszerk. Köpeczi Béla. Szerk. Szász Zoltán. Bp. 1987. (Erdély története három kötetben) 1630–1633.; *Boros Zs.-Szabó D.*: i.m. 127–128. Az erdélyi törvényhatóságok 75 képviselőt küldtek a parlamentbe.

3 Amíg Csíkszéken a két kerületben 6 ezer, ill. 7 ezer választó volt, addig Csíkszeredában 223, Illyefalván pedig 247.

területen való érvényesülésére térek ki, amely a kormány, illetve a kormányfő által favorizált nem erdélyi jelöltek megválasztását illeti, és amely részint az ekkor még működő erdélyi királyi biztoson, részint a törvényhatóságok főtisztjein keresztül érvényesült.

A kiegyezés Erdély uniójának újbóli életbeléptetését is jelentette. 1869. május elsejétől megszűnt Erdély addig még működő kormány szerve, a Főkormány-szék, de 1872. szeptember végéig még megmaradt a királyi biztosi hivatal. Tulajdonképpen a választások levezénylése volt az utolsó nagyszabású feladata Péchy Manó királyi biztosnak, mielőtt végképp elhagyta volna Erdélyt. A Főkormány-szék megszűnését követően a királyi biztos hatásköre jóval szűkebb lett, a kormány érdekeinek előmozdítása azonban továbbra is fő feladatai közé tartozott, beleértve többek között a kormány érdekeinek előmozdítását a választásokon. A királyi biztos volt a választások fő irányítója Erdélyben, hozzá futott be a bizalmas levelezés. Az ellenzéki sajtó nem fukarkodott ugyan a gyanúsításokkal, de a királyi biztosi hivatal, illetve a belügyminisztérium levéltára nyújthat biztosabb támpontot a választások befolyásolásának mértékére és mikéntjére nézve.

Az előzményekhez tartozik, hogy az utolsó erdélyi választásokon – az 1865. évi kolozsvári országgyűlés alkalmából – az eredmények, illetve a képviselők összetétele még a régi rendszert tükrözik, azaz minden törvényhatóságban a helyi elit képviselőit választották meg, kivéve a városok egy részét – az egykori táxás helyeket –, ahol néhány arisztokrata is mandátumhoz jutott,⁴ mintegy előkészítve a terepet az illető választókerületek áruba bocsátásához. 1866-ban a pesti országgyűlésre ugyancsak mind helyi embereket választottak, igaz, 1867-ben egy időközi választáson Kolozsváron az ifjú Kossuth Lajost is megválasztották – a helyi hivatalosságok nem kis bosszúságára.⁵

A kiegyezés utáni első választásnak nagy tétje volt mind a kormánypárt, mind az ellenzék számára. Azonban amíg a szűken vett Magyarországon az ellenzék előretörését hozta a választás, addig Erdélyben másképp alakult a helyzet. Az okok között megemlíthetjük az unió következtében a románok passzivitásba vonulását, illetve az erdélyi magyarok elvárásait és félelmeit, de az eredmény alakulását befolyásolta a választások „kézi vezérlése” is a királyi biztos részéről. A Deák-párt sikeres szereplése felértékelte Erdélyt a kormány szemében, főleg ami a máshol kiesett kormánypárti jelöltek mandátumhoz juttatását illette.

Az 1869-es választásokon már több, a kormány által „kiközvetített” jelölt jelent meg Erdélyben.⁶ Az „első fecskék” közé tartozott Tanárky Gedeon vallás- és közoktatásügyi helyettes államtitkár, akit Szászvároson nem minden nehézség nélkül sikerült megválasztatni. Szászváros különleges helyet foglalt el a szász törvényhatóságok között, amennyiben nemcsak lakosságának, hanem választóinak is je-

4 Így Széken br. Bánffy János, Sepsiszentgyörgyön br. Szentkereszti István, Fogarason gr. Haller Ferenc és Eszterházy Kálmán, Gyulafehérváron br. Kemény Gábor. Ugyanez figyelhető meg különben az 1848. évi választásokon is.

5 Mandátumát nem fogadta el.

6 A levéltári források mellett az adatok forrása: *Adalbert Toth: Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn 1848–1892. München, 1973.*

lentős része románokból, illetve kisebb részben magyarokból állt, sőt a helyettes királybíró is magyar volt.⁷ Szászsebes és Szászváros székekben kezdetben nemzeti-ségi szempontból meg akarták osztani a két-két mandátumot a szászok és románok között, de mivel a románok bojkottálták a választást,⁸ ezért a számukra fenntartott mandátum szabaddá vált. Így végül Szászsebesen két szászt választottak meg. Szászváros székekben sem lehetett a szászok körében Tanárkyt „keresztülvinni”, és kezdetben a magyarok körében is kérdéses volt. Mivel azonban sikerült Nagy Ignác királybíróval visszalépésre bírni – és ezzel elkerülni a magyar táboron belüli szakadást –, így végül Tanárkyt egy szász jelölttel együtt megválasztották.⁹

Ennél érdekesebb helyzet állt elő a két román vidéken, Fogarason és Naszódon. A románok passzivitása miatt ugyanis a két vidék tálcán kínálta magát, a mandátumok megszerzése azonban mégsem volt egyszerű. Mivel a szék tiszttségviselői is románok voltak, minden eszközzel bojkottálni igyekeztek a választásokat. Fogarason ez mind 1869-ben, mind 1872-ben országos botrányhoz vezetett.¹⁰ Naszódon nehézségek árán ugyan, de végül sikerült a választást lebonyolítani.

Naszód vidék monori kerületében előbb Hosszú Eleket (Alexa Hossu) választották meg, de ő – valószínűleg a románok részéről való kiközösítéstől félve – nem fogadta el a mandátumot. Péchy Manó ezután rábeszélte Poruțiu Sámuel (Samuel Poruțiu) főkormányiszéki, illetve belügyminisztériumi titkárt, hogy vállalja el a jelöltséget. Miután azonban a románok nem vettek részt a választáson, Poruțiu csak 8 szavazatot kapott, és visszautasította a mandátumot, „mivel egy nyolc személyből álló többség által lett megválasztatását nem tekintheti úgy, mint a választók valódi többségének irányábani bizalma kifejezését, az elfogadás esetén tehát nemzete előtt magát csak compromittálnak szemléli”.¹¹ Péchy felszólította Alexandru Bohățiel főkapitányt, hogy „tekintélyét és befolyását olyképpen használja fel”, hogy a pótválasztáson minél többen vegyenek részt. Miután Péchy szerint Naszód vidékén több tisztviselő és főleg a törvényszéki elnök a választások ellen izgatott, erélyes fellépést sürgetett a belügyminiszter részéről.¹² A választók mozgósítása ugyan nem sikerült, de végül két magyarországi jutott mandátumhoz: Cséry Lajos ügyvéd és a lojális román lapszerkesztő Papp Zsigmond¹³ (Sigismund Popp). Utóbbi mindössze két

7 A választók arányát tekintve egyedül Szászsebesen haladta meg a románok aránya az 50%-ot, de Szászvárosban is megközelítette ezt. A 753 választóból a városon volt: magyar 202, német 233, román 188, a székben román 130. Nagy Ignác királybíró jelentése a szász ispánnak, 1867. ápr. 5. Magyar Országos Levéltár (MOL) K 148.1869-III-306.

8 A románok 1869-ben a szerdahelyi értekezleten elfogadták a politikai passzivitás taktikáját. Szászsebesen egyetlen román választó sem szavazott 1869-ben, Szászvárosban ketten. A szász ispán jelentése a választásokról, 1869. ápr. 7. MOL K 148, 1869-III-306.

9 Uo. A szász ispán kérte, hogy honorálják Nagy Ignácnak az áldozatát.

10 A fogarasi eset külön tanulmány tárgya lehet, annyira jól tükrözi a bonyolult erdélyi helyzetet, a különböző konfliktusokat és a választási visszaélések teljes tárházát.

11 Péchy Manó a belügyminiszternek, 1869. szept. 27. MOL K 148, 1869-III-306.

12 Uo.

13 Papp Zsigmond a belényesi görög katolikus gimnázium tanára volt, 1848-ban kővárvidéki főkapitánynak nevezték ki, 1861-től a Concordia c. román politikai és irodalmi lapnak volt a szerkesztője.

(!) szavazattal¹⁴ került be a parlamentbe. Sőt, még ezt a két szavazatot is csak felsőbb beavatkozással lehetett elismertetni, mivel márciusban a választási bizottság arra hivatkozva, hogy Sigismund Popp és Papp Zsigmond is egy-egy szavazatot kaptak, nem akarta Pappot képviselőnek nyilvánítani.¹⁵

A kormány számára fontos emberek, illetve a magyarországi és erdélyi szecselovagok igazi paradicsomai azonban a már említett „rotten borough”-k voltak. Ezek közül a legtekintélyesebb, az egykori fejedelmi székhely Gyulaféhevár volt, amely egykori szabad királyi városi rangja miatt két képviselőt küldhetett a parlamentbe. 1869-ben még két erdélyi, báró Kemény Gábor és Török Dániel polgármester képviselte a várost. Utóbbit azonban kinevezték városi főispánnak, a megüresedett mandátumot pedig 1871-ben időközi választáson Szilágyi Dezső,¹⁶ későbbi igazságügyminiszter szerezte meg. Szilágyi ezt aztán mint „régii kerületét” 1872-ben is megtartotta. Az 1869–1872-es országgyűlésen még négy másik erdélyi kisvárosnak lett magyarországi képviselője: Abrudbányán Bittó István, a későbbi igazságügyminiszter, illetve miniszterelnök, Kolozson Kerkapoly Károly honvédelmi államtitkár, később pénzügyminiszter, Széken Éber Nándor,¹⁷ Andrassy Gyula bizalmasa, Vizaknán pedig Korizmics László.¹⁸ Bittót és Kerkapolyt egyhangúlag választották meg, Éber Nándornak volt ugyan ellenjelöltje, de nagy fölényrel győzött. Kerkapoly érdekében a helyi jelöltet visszalépésre bírták. Az illetőnek, aki korábban a város képviselője volt, a visszalépésért cserében Kerkapoly megígérte, hogy átengedi képviselői tiszteletdíját. A már pénzügyminiszter Kerkapolyt később kellemtelensége támadt az ügyből, mivel az illető, aki állítólag az összeg egy részét nem kapta meg, a királyi biztost bombázta panaszaival. Korizmics a képviselőségéről lemondott vizaknai királybíró, Szócs Sándor helyett jelöltette magát és jutott be időközi választáson. Érdekében a belügyminiszter írt Péchynek: „Korizmics László hozatott képviselő jelöltül combinatióba, kinek megválasztása nem csak a kormány szándékával egyeznék meg, hanem kész volna az szükség esetében a siker elérését kellő módon elő is mozdítani.”¹⁹ Szintén időközi választáson foglalta el 1871 őszén Tisza Kálmán testvére, a kormánypárti Tisza Lajos a városi főispánná kinevezett Thury Gergely helyét a kézdi-orbai kerületben. Így végül az 1869–1872-es ciklusban 9-re emelkedett a nem erdélyi képviselők száma, és ebből öten a „rotten borough”-kat képviselték.

14 Az egyik szavazatot maga a főkapitány, a másikat egy magyar cs. kir. nyugalmazott őrnagy adta le.

15 MOL K 2 Képviselőház, Választási jegyzőkönyvek II. 783. cs. 98. sz. Naszód vidék hivatalnokai-ra, különösen a főkapitányra nyomást gyakoroltak, és végül Pappot igazolták.

16 Szilágyi Dezső, a későbbi igazságügy-miniszter 1867-től az igazságügy-minisztériumban volt elnöki titkár, 1871-től pedig a miniszterelnökség törvényelőkészítő bizottságának tagja.

17 A kalandos sorsú Éber, a Times tudósítója Andrassy Gyula bizalmas emberei közé tartozott. Többek között az Angol-Magyar Bank egyik alapítója volt.

18 Korizmics az Országos Magyar Gazdasági Egyesület alelnöke, a Földhitelintézet kölcsönosztályának igazgatója volt.

19 A belügyminiszter bizalmas levele Péchy Manónak, 1869. dec. 14. MOL F 271 Erdélyi Királyi Biztosság, Titkos elnöki iratok, 1869/70.

Az 1872. évi választások²⁰ közeledtével a kormány ünnepélyesen deklarálta a fennkölt elveket a szabad választásokról. A szép szavak ellenére azonban a belügyminiszter bizalmas körlevélben felhívott minden főtisztet, gyakorolja befolyását a választások megnyerése érdekében, és „minden módot és eszközt felhasználjon, mely a köz- és társadalmi élet terén a kedvező eredmény létesítését előmozdítani képes”.²¹ Az erdélyi királyi biztost is felszólította, vesse latba befolyását, hogy „Erdély valamint a közelebb berekesztett országgyűlésen, úgy a jövőben is minél számosabb Deák-párti egyén által legyen képviselve.”²²

A királyi biztos és a főtisztek mindent meg is tettek, változatos eszközöket használva fel a választások befolyásolására. A választások lebonyolításáért és a kormánypárti jelölt megválasztásáért a főtisztek feleltek. Mivel a siker vagy a kudarc a kormány részéről megítélésüket komolyan befolyásolta, ezért általában mindent megtettek a kormánypárti jelölt sikerének érdekében. Ahogyan ezt Béli Gergely aranyosszéki főkirálybíró írta: mindent elkövetnek, hogy a „jó ügyet” győzelemre juttassák.²³ Volt, aki még a kormány gondolatainak is elébe ment. A kormányjelöltek kiközvetítésének gyakorlatához egyaránt hozzájárult a kormány részéről érkező „kérés” egyes – esetleg máshol mandátumhoz nem jutott – fontosabb tagjai bebiztosítása végett, illetve a helyi hivatalnokok, elsősorban a főtisztek részéről tanúsított karrierizmussal ötvözött szogalelkűség. Erre jó példa a székely városok főispánjának kinevezett korábbi háromszéki királybíró, Lázár Mihály szolgálatkészsége. Az illyefalvi időközi választások előtt – 1871 decemberében – felterjesztette a helyi jelölt személyét, de rögtön érdeklődött, hogy a királyi biztosnak, illetve Lónyay miniszterelnöknek „magasabb politikai szempontból” nem lesz-e észrevétele ellene.²⁴

A kormánytagok és a kormány által támogatott jelöltek érdekében mozgósították a helyi közigazgatást. Péchy 1872 áprilisában kérte Kerkapoly pénzügyminisztert, hogy egyrészt rendezze vitás ügyét az előző képviselővel, másrészt pedig bizalmasan tudassa, hogy kíván-e eddigi választókerületében fellépni, „hogy az itteni Deák-párt e részben tájékozva legyen és további lépéseit megtehesse”.²⁵ Bittó igazságügyminisztert illetően, aki Abrudbánya képviselője volt, májusban Pogány György Alsó-Fehér megyei főispán megjegyezte, hogy „újbóli megválasztásához nem fér kétség”.²⁶ Ehhez képest, amikor már javában zajlottak országszerte a választások, a miniszterelnök is kiszemelte Abrudbányát egyik belső hívének, Máriássy Béla volt abonyi képviselőnek, aki Abauj vármegyében megbukott, és akinek megválasztását Lónyay „kiválólólag, mindenekfelett” ajánlotta. Péchy erre

20 A választások rövid összefoglalására ld. *Boro Zs.–Szabó D.*: i. m. 137–140.

21 MOL K 148, 1872-III-1083. A belügyminiszter körlevele a főispánokhoz, 1872. ápr. 10.

22 Uo. Ápr. 2-án a belügyminiszter nagyjából megismételte a fentieket az erdélyi királyi biztoshoz intézett bizalmas levélében is.

23 MOL F 270 Erdélyi Királyi Biztosság, Elnöki iratok, 1872/481.

24 MOL F 270, 1871/2012.

25 MOL F 271, 1872/7. Pethe panasza szerint 1871. aug. 1-je óta nem kapta a tiszteletdíját.

26 MOL F 270, 1872/636. Pogány György Alsó-Fehér vármegye főispánja volt, Abrudbánya ugyan jogilag önálló törvényhatóság volt, de Pogány befolyása kiterjedt a megyébe beékelődő kisvárosra is.

felhívta Pogányt, illetve a városi főispánt és kérte, érvényesítsék saját és pártbefolyásukat Máriássy érdekében.²⁷ Az akció azonban még el sem indult, amikor július elsején rejtjeles távirat érkezett a belügyminisztertől: „A kormány nevében igen kérem, szíveskedjék minden módon odahatni, hogy Abrudbányán Bittó igazságügyminiszter okvetlenül megválasztassék.”²⁸ Mivel Abrudbányán a választást július 4-én tartották, Péchy aggódott, hogy elkéstek, és ismét mozgósította Pogány és Török²⁹ főispánokat. Jól jelzi a kormány kapkodását, hogy július 3-án Lónyay táviratban ismét sürgette Bittó megválasztását, vagy amennyiben Bittó lemondana, abban az esetben Máriássyt. Péchy jelezte Pogány főispánnak, hogy „okom van az igazságügyminiszteri combinatiót minden másnak mellőzésével behatólag ajánlani”.³⁰ Az ügy fontosságára való tekintettel a választások előtti éjjel a városi főispán Abrudbányára utazott, így aztán nagy fölényrel Bittót újraválasztották.³¹ A választások után Pogány finoman jelezte, hogy majd benyújtja a számlát, de addig is elismerés nyilvánítására ajánlotta az alispánt és a verespataki előljárókat.³² Sikeres működéséért „a párt és kormány” szolgálatában őt meg Péchy terjesztette fel a választások után a Szent István-rend kiskeresztjére.³³

Közben azonban Péchy Máriássyról is igyekezett gondoskodni. Lázár Mihálynak, a székely városok főispánjának táviratozott érdekében, mert – ahogyan írta – Máriássy „valamelyik erdélyi kerületben képviselőnek leendő megválasztása nagyon érdekében fekszik [a miniszterelnöknek], és hogy megválasztását részéről gyámolítani kész.” Mivel az idő rövidege miatt – két nappal a választások előtt – Máriássyt már nem lehetett Bittó helyett „beugratni” Abrudbányán, ezért úgy döntöttek, hogy Bittó nem fogadja majd el a mandátumot, így időt nyernek, és a pótválasztáson Máriássy sikeresen léphet fel.³⁴ Mivel azonban a tervek igen „precarusak”-nak tűntek, kérte Lázártól, igyekezzék valamelyik székely kisvárosban megválasztatni Máriássyt, mindjárt javasolva is Berecket. A kis határtelepülés azonban más jelölt számára is szóba jött.

Erdélyi kerületben, Kovásznán léptették fel ismét Tisza Lajos közlekedési minisztert is. Péchy május elején egyeztetett a háromszéki Deák-párt vezetőivel, illetve a főkirálybíróval ez ügyben. A válasz: „Hangulat és közvélemény kedvező, megválasztása valószínű, de anyagi áldozat kell a választóknak.”³⁵ Július 7-én a belügyminiszter érdeklődött, hogy Tisza megválasztható-e egy másik erdélyi kerületben, addig is, amíg a kézdi-orbai kerületben az újabb választást kiírják. Kovásznán ugyanis június 30-án a választások véres verekedésbe torkolltak,

27 MOL F 271, 1872/47.

28 Uo. 1872/49.

29 Török Dániel volt a több város élére kinevezett főispán.

30 MOL F 271, 1872/49.

31 Bittó Istvánnak Lónyay kb. nyolcezer forintot utaltatott ki a választásokra. *Cieger András*: Lónyay Menyhért 1822–1884. Szerepek – programok – konfliktusok. Bp. 2008. 327.

32 MOL F 271, 1872/55.

33 Uo. 1872/86.

34 Ez bevett gyakorlat volt a dualizmus korában. Ld. *Boros Zs.–Szabó D.*: i. m. 134.

35 MOL F 271, 1872/19.

amely egy halálesettel és több súlyos testi sértéssel végződött. A hivatalosságok a „balpárti izgatást” okolták az eseményekért, – ahogyan a helyszínről táviratozták: „nagymérvű terrorizálás, a jobbpárt nem mer szavazni, mert agyonveréssel fenyegetik” –, ezért felfüggesztették a választást.³⁶ Péchy ismét Abrudbányát javasolta, illetve Berecket, ahol szerinte csakis Lázár főispán „választathatja meg” – hacsak nem foglalt már a kerület.³⁷ Lázár azonban még aznap táviratban közölte: „hely nincs, ha néhány nappal korábban értesítettem, célt érhattük volna, a kellő lépések egyébiránt megtétettek, tárgyalás folyamatban van minden feltűnés nélkül”.³⁸ Közben Péchy Tisza érdekében a szászoknál is próbálkozott. A brassói főbírónak táviratozott, és a város érdekére hivatkozva kérte, hogy „ildomos módon” hasson a választás előmozdítása érdekében.³⁹ A brassóiaknak azonban megvoltak a saját jelöltjeik. Gött iparkamarai elnök sajnálkozva ugyan, de túl későinek tartotta a fellépést, a sikert pedig kétségesnek.⁴⁰ Július közepén a belügyminiszter táviratozott Lázár főispánnak, és jelezte: Tisza találkozni szeretne vele Erdély szélén valamelyik vasúti csomóponton, hogy megbeszéljék a további kilátásokat, illetve ha más nem kerül, felkérni Kovásznán az új választás rendezésére. Kérte, táviratozzon: „vajon ottani megválasztása biztosnak tekinthető-e, és mennyi segélyre lenne szükség?”⁴¹ Július végén Tiszát Háromszéken, a kézdi-orbai kerületben képviselővé nyilvánították, miután a baloldal óvással visszavonult a választástól.⁴² Miután azonban ott új választásokat kellett tartani, Tiszát végül szeptember elején Küküllő megye alsó kerületében választották meg.

Péchy július végétől szabadságot kért, Lónyayt azonban továbbra is foglalkoztatta Máriássy sorsa. Július 12-én ismét táviratozott Péchynek, hogy a jelentéséből úgy látta Bereck még „disponibilis”, ezért tegye meg az intézkedéseket Máriássyra nézve, hozzátéve: azonnal küldi, ha netalán pénzsegély kellene.⁴³ Péchy rögtön Lázárnak táviratozott, de kiderült, hogy Bereckben gróf Kálnoky Pál, a háromszéki főispán rokona⁴⁴ akar ismét indulni, tehát új „combinatio-” kellett. A miniszterelnök sietve jelezte, hogy ő is óhajtja Kálnoky megválasztását,⁴⁵ tehát Máriássynak készítsék elő Abrudbányán a terepet, és amikor kész,

36 MOL F 270, 1872/925. Tiszának ekkor 1365 szavazata volt, baloldali ellenfelének, Cseh Károlynak 483. A főkirálybíró azonnal kiszállt „a lázongás helyére”, és három század katonaságot is kivezényeltek, de a választást meg kellett ismételni.

37 MOL F 271, 1872/52.

38 Uo. 1872/53.

39 Uo. 1872/54.

40 Uo. 1872/63.

41 MOL K 148, 1872-III-1083.

42 MOL F 271, 1872/68.

43 Uo. 1872/58.

44 Kálnoky Pál (1814–1881) a monarchia külügyminiszterének, gr. Kálnoky Gusztáv apjának volt első unokatestvére, a háromszéki főkirálybíróval, gr. Kálnoky Dénessel távolabbi rokonságban álltak.

45 Lázár Bereckbe utazott Kálnoky megválasztásának támogatására: „Bal-izgatás nagy, de azért Kálnoky Pál megválasztását eszközölöm.” MOL F 271, 1872/61.

Bittó beadja lemondását. Zeyk Károly belügyminisztériumi államtitkár is írt ez ügyben Pogány főispánnak. A tervet Péchy is támogatta, dicsérve Pogányt: „ő képes lesz ezen combinatiót keresztülvinni”.⁴⁶

Egy másik egykori taxás helyet, Kolozst is kiszemelte a kormány, és ott is több „combinatio” merült fel. Május elején Tóth Vilmos belügyminiszter táviratozott Péchynek: „Pártunk azon hívei közé, kik a bekövetkezendő választások alkalmával Erdélyben képviselő jelöltekül fellépni szándékoznak, báró Kaas Ivor is tartozik”, kérve, támogassa ügyét „a körülményekhez képest”.⁴⁷ Kaas nem mellesleg Lónyay egyik legbelsőbb híve, barátja volt, egyúttal pedig a *Reform* című Deák-párti lap egyik tulajdonosa és szerkesztője. Szintén Kolozs került szóba a Pestre került erdélyi belügyminisztériumi államtitkár, Zeyk Károly részére is. Érdekében is közbelépett a belügyminiszter: „Zeyk Károly kerületében mást léptetett fel a Deák-párt; nagy érdekekben áll, hogy a belügyminiszteri államtitkár képviselő legyen, kérem, valamelyik kerületet számára biztosítani. Ajánlom figyelmébe Aranyosszéket, hol eddig Zeyk József volt, vagy ha ez nem lehetséges, máshol mindenütt.”⁴⁸ Péchy kérte, hogy személyesen jöjjön le, hogy egyeztessenek. Nem lehet tudni, a Péchyvel való tanácskozáson vagy más körben döntött el, hogy ő lépjen fel Kolozson. Hamarosan azonban megjelent egy újabb jelölt Bossányi pénzügyminisztériumi titkár személyében. Péchy kérte Kerkapoly minisztert, hasson rá, hogy álljon el szándékától a zavarok elkerülése és „az ügy érdekében”.⁴⁹ Kerkapoly a következő távirati választ küldte: „Bossányi nem mint kormányhivatalnok lép fel, miután megválasztása esetében lemondani ígért; hivatalos pressiót tehát reá nem gyakorolhatván, egyidejűleg magánlevelében felhívom, hogy Zeyk érdekében elálljon”.⁵⁰ Nem lehet tudni, ennek következtében-e, de Bossányi nem lépett fel Kolozson, ahol végül is Zeyket választották meg. Kaas pedig csak 1875-ben szerzett mandátumot Lónyay pénzügyi támogatásával.

Legalább ilyen kapós kerület volt Oláhfalva is. Június elején a belügyminiszter rejtjeles táviratban közölte Péchyvel, hogy „Oláhfalvi képviselőjelöltté helyeslésem mellett Urváry kiáltatott ki, Kecskeméthy tehát más kerületben volna felléptetendő”.⁵¹ Kérte, ha kilátás van a sikerre, táviratozzon, hogy megindíthassa Kecskeméthy⁵² anyagi támogatására a tárgyalásokat. Péchy azonnal válaszolt,

46 Uo.

47 Uo. 1872/17. Kaas, aki később rokoni kapcsolatba is került Lónyayval, annak bukása után is kártartott mellette. A *Reform* szintén Lónyay politikáját védte. *Cieger András: A politika forogószínpadán: Lónyay Menyhért útja a politikában (1873–1875). Századok 133(1999) 468–471., 494.*

48 MOL F 271, 1872/41.

49 Uo. 1872/44.

50 Uo. 1872/45.

51 Uo. 1872/36. Urváry Lajos ekkor a Századunk c. politikai lap, majd 1869 decemberétől a Pesti Napló (a Századunk egyesült a Pesti Naplóval) szerkesztője 4900 forintot kapott Lónyay miniszterelnök utasítására a választásra. *Cieger A.: Lónyay Menyhért 1822–1884. 327.*

52 Kecskeméthy Aurél újságíróról van szó, aki Kákay Aranyos álnéven írt ironikus hangvételű politikai karcolatokat korának politikusaírói és politikai viszonyairól.

hogy Kecskeméthynek Kolozson lehetne kilátása, ha Kerkapoly, illetve egy másik jelölt nem lép fel, de még máshol is tájékozódni fog. Az ügyben még Fogarassy Mihály erdélyi katolikus püspököt is mozgósították, de végül Kecskeméthy nem jutott mandátumhoz. Oláhfaluban pedig megválasztották Lónyay emberét, Urváry Lajos szerkesztőt.

Ezek a kormány által „kiközvetített” jelöltek aztán több helyen győztek; így Gyulafehérváron Szilágy Dezső – báró Kemény Gábor, Lónyay fő erdélyi bizalmasa mellett – román nemzetiségi jelölteket győzött le. Széket 1872-ben is megtartotta Éber Nándor, akit most már egyhangúlag választottak meg. Vizaknán viszont Korizmicsnak meg kellett küzdenie a balközép színeiben induló gróf Nemes Jánossal, akit viszonylag szoros küzdelemben győzött le.⁵³ Sajátos eset a Kolozsváron megválasztott Péchy Manó erdélyi királyi biztosé. Ő ugyan Abaúj megyéből került Erdélybe, de ötévi hivataloskodása mégis kötötte valamennyire a városhoz. Úgyszintén sajátos a Szamosújvár egyik mandátumát megszerző Lukács Béláé,⁵⁴ a későbbi kereskedelmi miniszteré. A Zalatnán született Lukácsot elsősorban örmény származása kvalifikálta arra, hogy az „örmény metropolisz” képviselője legyen. A miniszterelnök fiát, Lónyay Bélát a többségében románok által lakott kisvárosban Hátszegen sikerült időközi választáson 1873-ban bejutatni a parlamentbe.

Fogaras vidékén 1872-ben is botrányos jelenetekben bővelkedett a választás. A fogarasi románok küzdelembé szálltak, a kampány során mindkét fél bevetett minden eszközt, a különböző választási manőverektől a vesztegetésig és a hivatali visszaélésig. Az egyik kerületben egy ideig sikerült megghiúsítaniuk a választást, de végül Fogaras vidéket két „idegen” képviselte a parlamentben: Teleki Sándor gróf, aki családja révén kötődött Erdélyhez, és a pesti ügyvéd, Máday Sándor.⁵⁵ aki a Lónyay-féle úgynevezett „vacsora-párt” tagja volt. Naszódon a szintén Lónyay köréhez tartozó Cséry Lajost választották újra.

A Fogaras vidéki választási eredmények nemcsak a románokat háborították fel, de a helybeli magyarok, a Deák-párt helyi vezetői sem nézték jó szemmel az „importált” jelölteket. A fogarasi Deák-párt felpanasztolta, hogy miután ők hónapokig küzdöttek a román nemzetiségi mozgalom ellenállásával, és végre saját jelöltjüket akarták megválasztani, akkor „titkos utakon, incorrect módon, a »Deák-kör« tudta, híre, megkérdezése nélkül [...] mint a szálló villámsugár – ide importáltatott Pestről bizonyos Máday Sándor nevű ismeretlen egyéniség, aki meglehet ugyan, hogy derék úriember és sok minden, de akiről itt Fogaras városá-

53 Korizmics később is megtartotta kerületét, és 1886-ig maradt a város képviselője.

54 Lukács Béla apja, Simon erzsébetvárosi származású gazdag bányatulajdonos volt Zalatnán, de a családot 1848. okt. 23-án a román felkelők lemészárolták. Lukács az iskoláit Gyulafehérváron végezte, de utána Pestre került. Munkatársa volt a Hazánk, majd a Hon c. lapoknak. Dolgozott az állami számvevőszéknél, majd a pénzügyminisztériumban Kerkapoly Károly mellett. A számvevőszék elnökének, a szintén örmény származású Gajzágó Salamonnak lányát vette feleségül.

55 Máday (vagy Máday) Sándor pesti ügyvéd volt, aki a Deák-párttól később Sennyeihez csatlakozott. A fogarasi mandátuma után többé nem volt országgyűlési képviselő, közjegyzőként tevékenykedett Budapesten.

ban és vidékén soha senki semmit nem hallott, semmit nem olvasott, egy jöttát sem tudott, s aki pártosaival együtt, míg mi küzdöttünk, fáradoztunk, áldoztunk, mélyen aludta az igazak álmát”.⁵⁶ Ezt ráadásul azután tették, miután az alsó kerületbe is oda „portálták” Teleki Sándor grófot. Má dai, akit „egy pesti pénzbank nimbusza” leng körül, szerintük a volt reakciókkal és kétes egyénekk el szövetezik. A fogarasiak utána hosszan méltatlankodtak azon, hogy egyáltalán Má dai hogyan került Fogarasra: szerintük kormánykörökből nem eredhetett az ötlet, mert „onnan a figyelem inkább országos hí rú férfiak felé fordul vala”, az országos Deák-párttól szintén nem, mert akkor – tették hozzá szemrehányóan – a „maga rendén informáltatott volna pártunk elnöksége vagy az ösmeretes 5 tagból álló és a pesti Deák-párti központ által választott fogarasi bizottság”. Megvá lasztásában viszont érdekelt volt a városi főispán, illetve a vidéki főkapitány, aki az „egész reactionarius hivatalnoki apparátusával együtt lázas tevékenységbe indított; a pressiónak minden ördögi mestersége fölhasználtatott, és utóvégre a *corruptionnak* – idáig e városban és környékén csak hírből ismert, gyalázatos fegyvere is mélyen igénybe vétetett”.⁵⁷ Számon kérték a pártvezetésen „Má dai ú r igazolatlan importáltatását” és saját jelöltjük, Benedek Gyula „méltánytalan leszorítását”, amely „mély keserűséget [okozott] azért, mert a pesti központ hírlapi feljajdulásaink dacára is szemet hunyt reá: holott körlevelileg kimondva volt, miként tanácsadással vidéken csakis akkor lép fel, mikor helybeli érdemesebb egyén nem létében, arra – illetékes testülettől – felkéretik”. Az emlékiratból hosszabban idézek, mert a sértettség mellett is sokatmondó a viszonyulás. A fogarasiak azzal érveltek, hogy bár jelöltjük ellen „enormis hivatali pressió, gyalázatos corruptio-pazarlásig be rendezett, nálunk ily alakban soha nem látott cortes tanyák, pénzeli vesztegetések, csömörletes étetések és itatások” vetettek igénybe, mégis Má dai 1337 szavazatával szemben az „ily esetlegességre el nem készült, s éppen azért váratlanul meglepett pártunk 1017 olyan szavazatot képes felmutatni, melyet nem a szélvitorla hozott össze, melynek gyökere van: az alkotmányért buzgón áldozó magyar elem iránti sympathia, alkotmányos ügyér ti lelkesedés”⁵⁸. Még beszédesebb a következő rész, hiszen csak pár évvel vagyunk az unió újbó li életbe léptetése után: „El nem titkolható keserűséget szü lt pártunkban az a fájdalmas észlelet is, hogy *mind jobban kezd divatba hozatni Erdélybe a Király-hágón túli képvisel jelölti bécsempészés* [kiemelés: P. J.]; amit köteles megnyugvással vennénk minden oly esetben, midő n egy-egy országos hí rú férfiúnak – kit a pártoskodás szokott működési teréről le akar szorítani – körünkben helyet kellene eszközölnünk. De hogy az Erdélyben általánosan ösmeretes pauperismust, mely pusztít vadul soraink között, mindenféle bank, társulat, pénzes zsák, holmi nem tudott, nem ösmert Má daik érdekében felhasználja, s általuk *Erdélyi speciális embereink* illetékes helyükről leszorítassanak, sem igazságosnak, sem méltányosnak, sőt Erdély különleges *érdekeinek* szempontjából – midő n az Unió végleges rendezéséről van szó – célravezetőnek és üdvös-

56 MOL K 148, 1873-III-416. A Fogaras város és vidéki Deák-kör emlékirata, 1873. jan. 1.

57 Uo.

58 Uo.

nek sem tartjuk.”⁵⁹ A fogarasiak kérték tehát, hogy az arra alkalmas erdélyieket vegyék figyelembe Pesten. Mivel itt nem jobb- és baloldal küzdött egymással, hanem két Deák-párti jelölt, a pártérdekre sem lehetett hivatkozni. Bár a választás megsemmisítését kérték, Máday mandátumát igazolták.

A román vidékek mellett viszonylag problémamentes terepnek ígérkezett a többségében szintén románok által lakott két szász szék: Szászváros és Szászsebes is. Míg előbbiben a választók többsége nem román volt, addig Szászsebesen a románok a választójoggal rendelkezők között is többségben voltak.⁶⁰ 1872-ben már Szászsebes város és szék egyik képviselője sem volt szász: Groisz Gusztáv, a volt főkormányászi alelnök, 1869-től belügyminisztériumi osztálytanácsos mellett a másik képviselő a már említett Lónyay-kegyenc, a Gömör megyéből származó Máriaassy Béla lett. Szászvárosban pedig Tanárky helyett ezúttal is „importált” jelölt szerezte meg majdnem egyhangúan a mandátumot: a pesti vállalkozó Wodianer Béla.⁶¹

Még egy eset érdemel külön figyelmet: Tisza Lajos minisztert 1872-ben ugyanis végül Küküllő megye alsó kerületéből sikerült a parlamentbe juttatni. Míg a román vidékek és a két szász szék némileg „senki földjének” számítottak, és a „rotten borough”-kat is nagyobb feltűnés nélkül lehetett adni-venni, addig az erdélyi vármegyék a helybeli arisztokrácia és birtokos nemesség felségterületének számítottak. Itt tehát kesztyűs kézzel kellett bánni az erdélyiekkel. Küküllő megyében valószínűleg azért lehetett Tiszát megválasztani, mert a megye az elmúlt időszakban nehezen kezelhetőnek számított. Béli Ferenc főispánt le is váltották a sorozatos botrányok és elégedetlenség miatt. 1869-ben az alsó kerületből egy balközép párti jelölt került be, tehát Tisza megválasztása végső soron a Deák-pártot erősítette, és nem szorított ki egy Deák-párti helybeli képviselőt.⁶²

Amúgy a baloldal sem csak erdélyi jelölteket állított. Doboka megyében a főispán attól tartott, hogy a baloldali jelölt, a „Magyarországról importált” báró Perényi Aladár hasonló botrányt fog kavarni, mint ezt állítólag 1869-ben Ugocsa megyében tette, ahol a választás alatt „revolverével ő maga a jobbpárti választók közé lőtt, s embereivel azokat megtámadtatta, mely cselekvényéért börtönfogsággal is büntetve volt”.⁶³ A főispán tudomása szerint a baloldal verekedést készül előidézni a választás megsemmisítése céljából, ezért két század katonaságot kért. Perényi azonban végül alulmaradt gróf Bánffy Györggyel szemben.

A választás – és főleg az idegen jelöltek megválasztatása – pénzbe került. A kampányfinanszírozás azonban már akkor is kényes témának számított, tehát a lehető legbizalmasabban igyekeztek kezelni a kérdést. 1869-ből nem rendelkezünk összefoglaló adatokkal, de úgy tűnik, hogy ekkor még szerényebb összegekről volt szó. Erre mutat a belügyminiszter bizalmas levele is az erdélyi királyi

59 Uo.

60 377 román szemben a 365 nem románnal.

61 Wodianernek kereskedelmi irodája volt Pesten, és ő kezdeményezte a korabeli két nagy malomvállalat, a Concordia és az Unio alapítását. 1869-ben nemességet kapott.

62 Tisza Lajos aztán négy cikluson keresztül képviselte a – közben átszervezett – kerületet.

63 MOL F 270, 1872/743.

biztoshoz: „Részemről is elismerem annak szükségét, hogy a képviselő választások körüli megelőző eljárás mulhatatlanul némely kiadásokat von maga után, s evégből ide mellékelve küldök 2000 f[orin]tot. Az ily kiadások azonban közvetlen a kormány s közegei útján nem lévén eszközölhetők, felkérek, hogy ezen összeget az erdélyi Deák-párt rendelkezése alá bocsátani szíveskedjél, mire nézve ör. Bethlen János gróf és Nagy Elek mint pártpénztárnok hozzád fordulandnak.”⁶⁴ Péchy ezen kívül Tisza László megbuktatására Torda megyében is igényelt 5000 forintot, biztosítva a belügyminisztert, hogy máshol hasonló eset nem fog előfordulni. Végül a „képviselő-választások előmozdítása körül fölmerülhető kiadások” fedezésére az elszámolás szerint a belügyminiszter három alkalommal összesen 17 600 forint készpénzt bocsátott az erdélyi királyi biztos rendelkezésére, ebből azonban Péchy „csak” 13 252 forintot költött el.⁶⁵

Az 1872-es választási kiadásokat illetően többen is próbálták az összeget felbecsülni. Máriássy Béla szerint a kormánypárt 2,6 millió forintot költött a választásokra.⁶⁶ Nem világos azonban, hogy mennyi jutott ezekből a pénzekből Erdélybe. Június végén Reviczky Sándor osztálytanácsos⁶⁷ küldött át 5000 forintot a miniszterelnök megbízásából, amely összeget kétségkívül a választásokra szánták, és amelyet Péchy kézbesített a Deák-párt egyik erdélyi vezetőjének, báró Bánffy Albertnek.⁶⁸ Péchy rendelkezési alapja csekély volt, mindössze 6 ezer forint, és ebből is a „maradékot”, 2120 forintot júliusban felküldte Pestre a belügyminiszter kérésére.⁶⁹ A főtisztekre nehezedő nyomással együtt megnőtt ezek igénye is az anyagi támogatásra a párt, illetve a kormány részéről. Az udvarhelyszéki főkirálybíró, Daniel Gábor május végén beszámolt a belügyminiszternek a választás előkészületeiről: „A baloldal részéről hatalmas agitatio foly és már mutatkoznak az anyagi támogatás jelei.” Ezt szerinte nekik is ellensúlyozniuk kell. A helyi Deák-párt megtette az intézkedéseket, és felhívta gróf Szapáryt⁷⁰ az anyagi támogatás végett, mivel a Székelyföldet szerinte minden áron meg kell a Deák-pártnak tartani. „Fájdalom a corruptio mindinkább terjed, és az emberek nagyon haszonlesők, mi a múlt évi szűk termés miatt fokozódott” – tette még hozzá mentegetőzve.⁷¹

64 MOL K 148-III-1869-48. Magánlevél fogalmazványa az erdélyi kir. biztosnak, 1869. jan. 5.

65 MOL F 271, 1869/3.

66 *Cieger András*: A bizalmatlanság kora. Lónyay Menyhért a kormány élén. Századok 135(2001), 83.: 86. sz. jegyzet. Cieger úgy véli, hogy Lónyay ugyan hatalmas összegeket áldozott a választási kampányra, a Deák-párt és főleg saját pozíciójának megerősítése érdekében, ennek ellenére nem sikerült az áttérés (csupán 10–20 mandátummal szereztek többet). Lónyay nem érvényesíthette mindenhol befolyását, a helyi elitnek is nagy beleszólása volt a választásokba, és a választási veszteségek felelőssége is megoszlik. *Cieger A.*: Lónyai Menyhért 1822–1884. I. m. 327–328.

67 Reviczky miniszterelnöki titkár volt Andrássy mellett, 1869-ben osztálytanácsos lett, az elnöki osztály főnöke.

68 MOL F 271, 1872/48. Lónyay miniszterelnök utasítására Kemény Gábor bárónak is nyolcezer forintot utaltak ki két erdélyi választásra. *Cieger A.*: Lónyai Menyhért 1822–1884. I. m. 327.

69 MOL F 271, 1872/65.

70 Valószínűleg Szapáry Antalról, az országos Deák-párt elnökéről van szó.

71 MOL K 148, 1872-III-1083.

A maga szerényebb lehetőségeivel az ellenzék is hasonló eszközökhöz nyúlt. Az ismert ellenzéki politikus, Móricz Pál testvére érdekében írt 1872 júniusában – akit Naszódon akart a párt felléptetni – erdélyi elvbarátainak, hogy kész 3 ezer forintot, de nem többet áldozni a megválasztásáért. Egy másik levelében azt taglalta, hogy a párt csak 40 ezer forintig van „biztosítva”, de csak 27 ezerig van fedezet, ezért nagyon takarékosan kell bánniuk a pénzzel: „legfeljebb úgy add ki a pénzt, ha legalább 15 ezer forintig leszel fedezve *biztosan*” – írta valószínűleg Tisza Lászlónak, a balközép párt erdélyi vezérének.⁷²

Ha összehasonlítjuk az 1869–1872. évi és az 1872–1875. évi országgyűlés erdélyi mandátumait, akkor azt látjuk, hogy a magyarországi jelöltek már 1869-ben megjelentek: a 75 erdélyi kerületből kezdetben 3-ban, majd végül – az időközi választásokkal együtt – 9-ben választottak nem erdélyi képviselőt. Az 1872-es választások alkalmával ez a szám 13-ra emelkedett, tehát a kerületek 17,3%-ban nem erdélyi volt a képviselő.⁷³ A folyamat beindulása nem köthető ugyan Lónyay miniszterelnökségéhez, bár kétségkívül a kormánybefolyásolás mértéke erősödött, és ezzel együtt a nem erdélyi képviselők aránya is jelentősen növekedett – különösen ha figyelembe vesszük, hogy mindössze öt év telt el a kiegyezés és három és fél év az unió törvénybe iktatása óta. Lónyay miniszterelnöksége idején megkezdődött a liberális értékek lassú eróziója. A miniszterelnök a választásokat saját politikai klientúrájának építésére használta fel, nem kevés pénzt áldozva erre. Ez a folyamat – mint láthattuk – Erdélyben is jól nyomon követhető.

A „gyenge pontok” már 1869-ban körvonalazódtak. A két román vidék – Fogaras és Naszód – a románok passzivitásba vonulása miatt szinte tálcán kínálta magát, de a kormányjelöltek és a szerencselovagok kedvelt választóközeteivé váltak nagyon hamar az erdélyi választójoggal rendelkező kisvárosok is. A közigazgatási reform és a választójog 1874. évi újabb szabályozása tulajdonképpen érintetlenül hagyta a rendszert. A választási korrupció egyre nagyobb méretet öltött a dualizmus idején, és ezzel együtt – ha nem is egyenesen arányosan – jelentősen nőtt a magyarországi képviselők száma is.⁷⁴

72 MOL R 147 K. Papp Miklós-gyűjtemény. K. Papp Miklós iratai, 3. t. Móricz Pál Tisza Lászlónak (vagy K. Papp Miklósnak – ez utóbbi hagyatékában van a levél, amelynek megszólítása „Kedves Barátom!”, de tartalma alapján inkább Tisza Lászlónak íródhatott), Pest, 1872. jún. 16.

73 Az időközi választásokkal ez a szám még tovább nőtt.

74 A jelenség számszerű alakulását ifj. Bertényi Iván vizsgálta, tanulmányhoz azonban csak kéziratom lezárása után jutottam hozzá. Bertényi három nagy régiót különített el Erdélyben belül: a „magyar”, székely és szász megyéket. Az erdélyi választókerületekből bejutott képviselők mintegy 15%-a volt 1866–1910 között magyarországi, ezen belül a „magyar” megyékben 15,2%, a szász megyékben 13,7%, a székely megyékben pedig 19,6%. Arányuk különösen a városi választókerületekben volt magas (20,7% – ezen belül a székelyföldi városokban 22,2%, a magyar városokban 25,6%). Abszolút számban is – kisebb hullámzásokkal ugyan –, de növekvő tendenciát figyelhetünk meg, 1910-ben érte el a csúcst, ekkor 21 magyarországi képviselőt választottak meg erdélyi kerületekben. Ifj. Bertényi Iván: „Képviselői import” Erdélyben, avagy az unió egyik velejárója? In: Tradíció és modernizáció a XVIII–XX. században. Szerk. Bodnár Erzsébet–Demeter Gábor. Bp. 2008. 202–213.

